

Starożytne procesy o ateizm (Anaksagoras, Aspazja, Diagoras, Protagoras)

Autor tekstu: **Andrzej Rusław Nowicki**

Uprawianie filozoficznej krytyki religii nie było w starożytnej Grecji zajęciem bezpiecznym. Nie było wprawdzie potężnej scentralizowanej instytucji kościelnej, jaką później wytworzyło chrześcijaństwo, ale wniesione do sądu oskarżenie o „bezbożność” (ασεβεια) mogło zakończyć się wydaniem wyroku śmierci.

Starożytny historyk filozofii Diogenes Laertios wspomina w swoich *Żywotach i poglądach słynnych filozofów* o siedmiu oskarżeniach; w V wieku przed naszą erą o bezbożność byli oskarżeni: Anaksagoras, Protagoras i Sokrates, w IV wieku: Arystoteles, Teofrast, Stilpon i Teodor [1].

Jednocześnie zwraca uwagę fakt, że niektórym ateistom starożytnym z tego samego okresu drwiny z bogów uchodziły bezkarnie. Przykładem może być Arystofanes, „*impunitus deorum gentilium irrisor*” („ten, który sobie bezkarnie drwił z bogów pogańskich”) [2]. Wynika stąd wniosek, że prawna ochrona religii nie była wyrazem pobożności Ateńczyków. Prawie wszystkie procesy miały tło społeczno-polityczne. Procesy wytaczano wtedy, gdy krytyka religii godziła w interesy warstwy rządzącej; były skutecznym narzędziem w walce politycznej.

Podstawą prawną dla wytaczania filozofom greckim procesów o bezbożność stało się tak zwane „prawo Diopetesa” [3], uchwalone w Atenach za archonta Eutydema przed wybuchem wojny peloponeskiej, w roku 432 przed naszą erą.

Wnioskodawcą był wieszczek ateński Diopetes. Zgłoszony przez niego projekt ustawy (ψηφισμα) przewidywał karę śmierci dla „tych, którzy nie wierzą w istnienie bóstw” („τους τα θεια μη νομιζοντας”) „albo mają wykłady, w których uczą o tym, co znajduje się ponad nami” („η λογους περι των μεταρσιων διδασκοντας”) [4].

Ze sformułowania wniosku wynika, że ustawa miała ugodzić w filozofa Anaksagorasa z Kladzomenów (ok. 499-427), który „ani Heliosa, ani Seleny za bogów nie uważał”, mówiąc, że „słońce to kamień, a księżyc to ziemia” [5]. Anaksagoras, pierwszy filozof, któremu na podstawie tej ustawy wytoczono proces o bezbożność [6], był pierwszym wybitnym filozofem, który działał na terenie Aten. Należał do bliskich przyjaciół ateńskiego męża stanu Peryklesa (ok. 500-429), twórcy demokracji ateńskiej, który uczynił Ateny potężnym państwem i przyczynił się do rozwoju kultury. Lata jego panowania nazwane zostały „złotym wiekiem Peryklesa”; wtedy właśnie wzniesiono Partenon, Propyleje, Erechtejon, wtedy powstały najwspanialsze rzeźby Fidiasza, wtedy rozwijała się oświeceniowa filozofia grecka.

Polityczni przeciwnicy Peryklesa uderzyli równocześnie w cały krąg najbliższych mu ludzi. Na podstawie prawa Diopetesa wytoczono proces nie tylko Anaksagorasowi, ale także żonie Peryklesa, pięknej, wykształconej, wolnomyślniej Aspazji [7], oraz najwybitniejszemu rzeźbiarzowi tego okresu, Fidiaszowi, za rzekomą obrazę bogini Ateny, ponieważ na płaskorzeźbie umieszczonej na trzymanej przez nią tarczy jedna postać miała rysy Peryklesa, a druga — samego Fidiasza. Dla Aspazji Perykles płaczem wyblagał ułaskawienie, natomiast co do Fidiasza nie wiadomo, czy zmarł w więzieniu, czy też udało mu się uciec z więzienia i wyrzeźbić jeszcze przed śmiercią posąg Dzeusa w Olimpii [8]. Również na temat dalszych losów Anaksagorasa istnieją rozmaite wersje: jedna powiada, że został ułaskawiony w ostatniej chwili, kiedy już wyprowadzano go z więzienia na śmierć, ponieważ Perykles zaangażował się również w jego obronę, publicznie stwierdzając, że jest jego uczniem; inna wersja powiada, że Anaksagoras uciekł z więzienia i wyrok śmierci został wydany zaocznie; trzecia wersja powiada, że skazano go jedynie na zapłacenie pięciu talentów grzywny i na wygnanie. Proces był wytoczony w roku 431, oskarżycielem był Kleon, a skazany na wygnanie Anaksagoras udał się do Lampsakos i tam zmarł około 427 roku [9].

W każdym razie krąg Peryklesa został rozbity, a sam Perykles wkrótce zmarł (w czasie zarazy). Proces wytoczony Anaksagorasowi był ostrzeżeniem dla filozofów; miał odstraszać od uprawiania filozofii przyrody, czyli -jak mówiono wówczas — od zajmowania się „meteorami” (czyli tym, co znajduje się nad ziemią, na niebie). Niektórzy historycy filozofii sądzą, że to wtedy właśnie 38-letni Sokrates — uczeń anaksagorejczyka Archelaosa [10] - przestał zajmować się filozofią przyrody i zaczął uprawiać filozofię związaną ze sprawami ludzkimi, „sprowadzając filozofię z nieba na ziemię”.

Mimo to w oczach współczesnych Sokrates uchodził za bezbożnika uprawiającego filozofię przyrody w stylu Anaksagorasa. Świadczy o tym fakt, że w komedii Arystofanesa (ok. 446-395) pod tytułem *Chmury* – wystawionej w roku 423 w czasie wielkich świąt ku czci Dionizosa – ośmieszany w niej Sokrates rozprawia o przyczynach zjawisk przyrodniczych i podsumowuje własne wywody bezbożnym wnioskiem: „Nie ma żadnego Dzeusa!” ("οὐχ ἔστι Ζεὺς") [11].

Komedia nie spodobała się publiczności, więc Arystofanes przystąpił do przerabiania tekstu. Dziś znamy tylko drugą redakcję tej komedii. Wystawienie jej nie miało dla Sokratesa na razie żadnych innych konsekwencji poza tą, że utrwalało zniekształcony obraz jego osoby w świadomości Ateńczyków. Tekstu komedii nie brano na serio; miała śmieszyć. Nie była oskarżeniem. Na oskarżenie i proces czekał Sokrates jeszcze prawie 25 lat. Ale pamiętał o tej komedii, wspominał o niej w czasie swego procesu i bronił się przed posądzeniem go o uprawianie filozofii przyrody.

Tymczasem w roku 415 wytoczono proces o bezbożność poecie Diagorasowi z Melos (ok. 468-415). O Diagorasie pisali w starożytności: Filodemos, Elian, Atenaios, Diogenes Laertios, Cyceon, Sekstus Empiryk, Diogenes z Oinoandy, Plutarch, Diodor, Tacjan, Atenagoras, Euzebiusz, Minucjusz Feliks i Klemens z Aleksandrii, a także wspomniany komediopisarz Arystofanes w *Chmurach*, *Ptakach* i *Żabach*. Wszyscy bez wyjątku charakteryzowali go jednoznacznie jako jednego z najbardziej konsekwentnych i radykalnych ateistów starożytności. Niestety nie cytowali fragmentów jego ateistycznego dzieła i nie streszczali jego poglądów.

W okresie Odrodzenia pisali o Diagorasie Giulio Cesare Vanini [12] i Francis Bacon [13]. Vanini poświęcił mu dwanaście stron druku, ale nie mając żadnych materiałów umożliwiających poznanie poglądów Diagorasa, przypisał mu swoje własne rozumowanie. W XVIII wieku poświęcili Diagorasowi osobne dysertacje Johann Jacob Zimmermann i Theodor Gotthold Thienemann [14]. W roku 1937 Franz Rosenthal opublikował interesujący tekst filozofa arabskiego z połowy XI wieku, zawierający kilka nie znanych przedtem szczegółów z życia Diagorasa. Filozofem tym był Abu-L-Uafa Al-Mubassir Ibn Fatik [15]. W roku 1950 poświęcił Diagorasowi rozprawę Italo Lana. Zajmowali się nim także historycy starożytnego ateizmu, Anders Björn Drachmann i E. Derenne [16]. Najcenniejsze prace o Diagorasie opublikował w 1959 roku Felix Jacoby [17] i w latach 1979-1980 Marek Winiarczyk [18].

Felix Jacoby zadał sobie trud zebrania wszystkich starożytnych świadectw o życiu i poglądach Diagorasa oraz ponownego ich przeanalizowania. Praca składa się z pięciu części: 1) świadectwa (s. 3-8, teksty starożytne w oryginale greckim lub łacińskim i średniowieczne źródło arabskie w przekładzie niemieckim), 2) analiza poszczególnych tekstów (s. 8-16), 3) próba odtworzenia życiorysu Diagorasa (s. 16-24), 4) analiza tytułu i próba odtworzenia treści ateistycznego dzieła Diagorasa (s. 24-31), 5) przypisy (s. 31-48).

Z tekstów wynika, że ojciec Diagorasa nazywał się Teleklytos lub Telekleides, że Diagoras pochodził z wyspy Melos, był poetą lirycznym i filozofem, autorem ateistycznej książki; autorzy starożytni stale dodawali do jego imienia przydomek „ateista” ("ο Αθεος") lub „zwalczający bogów” ("θεομαχος") albo „wróg bogów” (θεοις εχθρπος); brał udział w układaniu praw dla Mantinei (gdzie panował jego przyjaciel Nikodor), żył przez pewien czas w Atenach, za głoszenie poglądów ateistycznych został skazany przez sąd ateński na śmierć; wyrok sądu oparty na „prawie Diopitesa o bezbożności” z 432 roku został wydany w 416 lub 415 roku, kiedy archontem był Charias; w związku z ucieczką Diagorasa wyznaczono nagrodę pieniężną dla tego, kto go schwyta (dwa talenty) lub zabije (jeden talent); Diagoras znalazł azyl w miejscowości Pellene, zmarł w Koryncie; żył prawdopodobnie w latach 468-415 (Italo Lana podawał inne daty: 530-446; było zresztą kilku Diagorasów). Według Winiarczyka Diagoras przybył do Aten po raz pierwszy w latach trzydziestych, w Mantinei przebywał w latach 425-418, później po klęsce koalicji antyspartańskiej w 418 roku opuścił Mantinę i przybył do Aten, skąd w roku 415 lub 414 uciekł do Pelleny; kiedy zmarł, nie wiadomo.

Przypuszczam, że proces Diagorasa miał tło polityczne. W roku 416 Ateńczycy wystosowali do mieszkańców wyspy Melos ultimatum, nakazując im przyłączenie się do wyprawy wojennej. Melijczycy chcieli pozostać neutralni, więc Ateńczycy zajęli wyspę, wymordowali wszystkich dorosłych mężczyzn, a kobiety i dzieci sprzedali w niewolę [19]. Proces przeciwko przebywającemu w Atenach Melijczykowi mógł więc mieć na celu wykazanie, że Melijczycy są „bezbożnikami” i nie warto się nad nimi litować. Można przypomnieć, że wcześniejszy proces Milezyjki Aspazji miał na celu rozpalenie nienawiści do mieszkańców Miletu; Aspazję oskarżano, że wpłynęła na Peryklesa, aby w obronie Miletu zorganizował wyprawę wojenną na Samos.

Dzieło Diagorasa nosiło tytuł *Αποπυργίζοντες λόγοι* z podtytułem *η περι θεων* (albo o bogach). Przetłumaczenie pierwszego słowa tytułu nastręcza wiele trudności, ponieważ należy ono do klasy takich słów, które we wszystkich znanych nam tekstach literatury greckiej występują tylko jeden raz.

Niektórzy badacze, jak na przykład Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, przyznawali, że nie rozumieją tego słowa. Niewątpliwie pochodzi ono od rzeczownika *πυργος* (wieża), toteż Derenne przełożył tytuł *Rozważania burzące wieże* (w domyśle: wieże wiary w bogów). K. Dieterich sądzi, że słowo to mogło oznaczać nie tylko burzenie, ale również umacnianie i fortyfikowanie. Na tej podstawie można przełożyć tytuł w sposób następujący: *Rozważania umacniające ludzkość wałem wież przeciwko wierze w bogów*. Główną tezą tej książki było, ponad wszelką wątpliwość, twierdzenie, że nie istnieją żadne bóstwa; ani wielu bogów, ani jakiś jeden bóg. Twierdzenia tego nie osłabił Diagoras żadnymi zastrzeżeniami, że na przykład chodzi tylko o bogów antropomorficznych albo tylko o tych bogów, w których wierzy lud. Nie osłabiał też swego ateizmu agnostycyzmem w stylu Protagorasa, powstrzymującym się od zajęcia stanowiska w kwestii istnienia lub nieistnienia bogów. Co do tego właśnie wszystkie świadectwa starożytne o Diagorasie są ze sobą zgodne: Diagoras reprezentował ateizm radykalny, skrajny i bezkompromisowy. I właśnie ten radykalizm, jednoznaczność i konsekwencja w sformułowaniu stanowiska ateistycznego zapewniły Diagorasowi — jak sądzi Jacoby — „trwałe miejsce w dziejach myśli europejskiej” [20]. Natomiast Marek Winiarczyk, usiłujący oddzielić „prawdę” od „legendy”, wychodzi z założenia, że Diagoras, będący poetą, a nie filozofem, nie mógł napisać takiej książki, a pod jego imieniem były w obiegu dwie różne, później napisane książki: *Αποπυργίζοντες λόγοι* - napisane przez jakiegoś sofistę z pierwszej połowy IV wieku przed naszą erą oraz (*φρυγος λόγοι* — napisany sto lat później przez jakiegoś ucznia Euhemera [21]).

Kilka lat później, w roku 411, jeden z członków Rady Czterystu sprawującej oligarchiczne rządy w Atenach, Pytodoros syn Polyzelosa, wniósł oskarżenie przeciwko 70-letniemu filozofowi *P r o t a g o r a s o w i* z Abdery (481-411), uznając go winnym „bezbożności”, ponieważ w domu dramaturga Eurypidesa odczytał zebrany swój traktat *Περι θεων* (O bogach), zaczynający się od słów: *Περι μεν θεων ουχ εχω ειδεναι ουθ ως εισιν ουθ ως ουκ εισι ουθ οποιοι τινες ιδεαν* („O bogach nie mogę wiedzieć ani czy istnieją, ani czy nie istnieją, ani też jaka jest ich istota i jak się pojawiają”) [22].

Ateistyczny sens miało również sławne twierdzenie Protagorasa, że nie bóg, lecz „człowiek jest miarą wszystkich rzeczy” (*παντων χρηματων μετρον εστιν Ανθρωπος*) [23]. Proces zakończył się skazaniem Protagorasa na wygnanie, a dzieła jego zostały spalone na rynku ateńskim po uprzednim wezwaniu przez herolda, aby wszyscy posiadacze egzemplarzy tych dzieł przynieśli je na rynek [24].

Zobacz także te strony:

[Oskarżenie Sokratesa o bezbożność](#)

Przypisy:

[1] Patrz Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1968, Anaksagoras, ks. II, rozdz. 3, s. 83; Protagoras, ks. IX, rozdz. 8, s. 546; Sokrates, ks. II, rozdz. 5, s. 88,96, 98-101; Arystoteles, ks. V, rozdz. I, s. 257-258; Teofrast, ks. V, rozdz. 2, s. 275; Stilpon, ks. II, rozdz. 2, s. 142; Teodor, ks. II, rozdz. 8, s. 133.

[2] Pod takim tytułem wydał książkę o Arystofanesie Boettiger (Dresden 1837).

[3] Por. P. Decharme: *La loi de Diopéithès*, w: *Mélanges Perrot*, Paris 1903; por. także J. Rudhardt: *La définition du délit d'impieeté d'après la législation antique*, "Museum Helveticum", t. 17, 1960, nr 2, s. 87-105; a także hasła: *Ασεβείας γραφή* i *Diopéithes* w: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

[4] Plutarch: *Żywot Peryklesa*, tekst grecki m.in. w: H. Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, cyt. wyd., t. II, s. 10.

[5] Platon: *Obrona Sokratesa*, przeł. W. Witwicki, Lwów 1920, s. 103.

[6] Por. J. Geffcken: *Die asebeia des Anaxagoras*, "Hermes", t. 42, 1907, s. 127-133.

Całość tekstów Anaksagorasa i starożytnych świadectw o jego życiu i poglądach zob. w: H. Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, cyt. wyd., t. II, s. 5-44, por. także: M. Montuori: *Sul processo di Anassagora*, "De Homine" 1967, s. 103-148, M. Carbonara Naddei: *Σπερματα νοους χρηματα nella dottrina di Anassagora*, Napoli 1969, s. 1-122 ("Atene, per la prima volta nella sua storia, si trovò nella felice situazione di ospitare unfilosofo", s. 10).

[7] Plutarch w *Żywocie Peryklesa* podaje, że oskarżycielem Aspazji był komediopisarz Hermippos. Sokrates uważał się za ucznia Aspazji (por. Platon: *Menexenos*, dialog nie przełożony dotąd na język polski; Ksenofont: *Pisma sokratyczne*, Warszawa 1967, s. 107). O Aspazji pisali m.in. Jan Parandowski: *Aspazja* (1925), *Dzieła wybrane*, t. 3, Warszawa 1957, s. 7-23; Zofia Schulbaumówna: *Aspasia*, Lwów 1934, s. 1-111; Aleksander Krawczuk: *Perykles i Aspazja*, Wrocław 1967, s. 1-322. Por. I. Krońska: *Aspazja*, hasło w: *Słownik filozofów*, PWN, Warszawa 1966, s. 66-67, i hasło w: Paulys Real Encyclopädie Für classische Altertumswissenschaft.

[8] Por. Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, cyt. wyd., s. 83-84; T. Sinko: *Zarys historii literatury greckiej*, cyt. wyd., t. I, s. 492; W. Witwicki: *Przechadzki ateńskie*, Warszawa 1960, s. 61.

[9] Por. M. Montuori: *Sul processo di Anassagora*, cyt. wyd., s. 103-148.

[10] Patrz całość starożytnych świadectw o Archelaosie w: H. Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, cyt. wyd., t. 2, s. 44-49; por. także Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, cyt. wyd., ks. II, rozdz. 4, s. 85-86. "Był uczniem Anaksagorasa, a nauczycielem Sokratesa, [...] nazywano go też Archelaosem Fizykiem, ponieważ był ostatnim przedstawicielem filozofii przyrody, którą następnie wyparła filozofia moralna, zapoczątkowana przez Sokratesa" (s. 85). Ta periodyzacja dziejów filozofii starożytnej została obalona przez historyków filozofii, ale zacytowane zdanie Diogenesa Laertiosa jest świadectwem funkcjonowania określonego stereotypu, zapoczątkowanego Obroną Sokratesa.

[11] Arystofanes: *Chmury*, w. 367; por. M. Montuori: *Socrate tra Nuvole prime e Nuvole seconde*, "Atti dell' Accademia di Scienze Morali e Politiche" vol. 77 (1966), Napoli 1967, s. 367, a także H. Rock: *Der unverfälschte Sokrates, Atheist und Sophist, una das Wesen aller Philosophie und Religion gemeinverständlich dargestellt*, Innsbruck 1903. Polemikę z interpretacją Huberta Rocka podjął Goswin Uphues: *Der geschichtliche Sokrates kein Atheist und kein Sophist*, Langensalza 1907, s. 1-68.

[12] I. C. Vanini: *Amphitheatrum aeternae providentiae...*, Lugduni 1615, ex. IX - *Diagorae sententiam explicat*, s. 78-80; ex. X - *Diagorae argumento solvendo varias adducit rationes*, s. 85; ex. XI - *Quae ex mente auctoris respondeat Diagorae*, s. 85-89. Por. A. Nowicki: *Centralne kategorie filozofii Vaninięgo*. Warszawa 1970, s. 131-133, 177-179.

[13] F. Bacon: *Eseje*, Warszawa 1959, s. 71 (esej 16: *O ateizmie*) i *Novum organum*, Warszawa 1955, księga 1, aforyzm 46, s. 70; por. także M. Montaigne: *Pisma*, Kraków 1917, t. 1, ks. 1, rozdz. 11, s. 55.

[14] J. J. Zimmermann: *De atheismo Diagorae*, "Museum Bremense" t. 1, 1714; *Epistola ad Nicolaum Nonnen, Theologum nunc Bremensem clarissimum, qua Evemerus Messenius et Diagoras Melius ab atheismo contra Plutarchum aliosque defenduntur*, "Museum Historico-Philologico-Theologicum", Bremae, t. 1, cz. 1, 1728-1729, s. 714-760 (przedruk w: *Opuscula theologici, historici et philosophici argumenti*, Tiguri, t. II-2, 1759, s. 1052-1080); Th. G. Thienemann: *Über den Atheismus des Diagoras von Melos*, w: "Beyträge zur Geschichte der Philosophie", wyd. G. G. Fülleborn, t. 11-12, Iena 1799, s. 15-56, *Zusatz vom Herausgeber*, s. 57-63.

[15] "Orientalia, Commentarii Periodici Pontifici Instituti Biblici", Nuova Serie 6, 1937, s. 21-67.

[16] I. Lana: *Diagora di Melo*, "Atti della Accademia delle Scienze di Torino", t. 84, II, Torino 1950, s. 161-205; A. B. Drachmann: *Atheisme i det antike Hedenskab*,

"Festschrift udgivet af Kobenhavns Universitet", Kobenhavn 1919, s. 26-28; E. Derenne: *Les procès d'impie tentés aux philosophes à Athènes au Ve et au IVe siècles avant J.C.*, Paris 1930.

[17] F. Jacoby: *Diagoras o AJeov*, Berlin 1959, s. 1-48 (zob. rec.: A. Nowicki: *O ateistcie starozytnym Diagorasie z Melos*, "Euhemer" 1961, nr 6 (25), s. 54-55.

[18] M. Winiarczyk: *Diagoras von Melos - Wahrheit und Legende*, "Eos", t. 67, 1979, s. 191-213, t. 68, 1980, s. 51-75 (wcześniejsze polskie streszczenie: *Diagoras z Melos - prawda i legenda*, "Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego", t. 32, 1977 A, s. 7-8), oraz tenże: *Diagorae Melii et Theodori Cyrenaei reliquiae*, Leipzig 1918, s. XXIX, 1-64 (zob. rec.: A. Nowicki: *Źródła do dziejów starozytnego ateizmu - Diagoras i Teodor*, "Studia Filozoficzne" 1983, nr 4 (209), s. 195-198).

[19] Por. Tukidydes: *Wojna Peloponeska*, Warszawa 1953, s. 351-352, oraz G. Thomson: *Aischylos i Ateny*, Warszawa 1956, s. 375.

[20] F. Jacoby: *Diagoras...* cyt. wyd., s. 26 i 31.

[21] Patrz M. Winiarczyk: *Diagoras von Melos*, cyt. wyd., s. 64-68, 75.

[22] Całość tekstów Protagorasa i świadectw starozytnych o Protagorasie patrz w: H. Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, cyt. wyd., t. 2, s. 253-271; Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, cyt. wyd., ks. IX, rozdz. 8, s. 544-550; E. Duprčel: *Les sophistes*, Neuchatel 1948, o Protagorasie, s. 13-58.

[23] Oba cytowane zdania przeł. B. Kupis, w: J. Legowicz: *Filozofia starozytna Grecji i Rzymu*, Warszawa 1968, s. 113-115.

[24] Patrz Diogenes Laertios: *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, cyt. wyd., s. 546.

Andrzej Rusław Nowicki

Ur. 1919. Filozof kultury, historyk filozofii i ateizmu, italianista, religioznawca, twórca ergantropijno-inkontrolologicznego systemu „filozofii spotkań w rzeczach”. Profesor emerytowany, związany dawniej z UW, UW r i UMCS. Współzałożyciel i prezes Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli oraz Polskiego Towarzystwa Religioznawczego. Założyciel i redaktor naczelny pisma "Euhemer". Następnie związany z wolnomularstwem (w latach 1997-2001 był Wielkim Mistrzem Wielkiego Wschodu Polski, obecnie Honorowy Wielki Mistrz). Jego prace obejmują ponad 1200 pozycji, w tym w języku polskim przeszło 1000, włoskim 142, reszta w 10 innych językach. Napisał ok. 50 książek. Specjalizacje: filozofia Bruna, Vaniniego i Trentowskiego; Witwicki oraz Łyszczynski. Zainteresowania: sny, Chiny, muzyka, portrety.

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 26-10-2004 Ostatnia zmiana: 30-09-2006)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3713) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,3713>)

Contents Copyright © 2000-2008 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym,

w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl